

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Մ Ի Տ Ի Ն Գ Ն Ե Ր Ի Ա Ռ Ի Թ Ո Վ

Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցիներում միտինգ գումարելու չարաքաստ խնդրին վերջ տալու համար մի կոնգակով արդէն առաջագրել էր Կ. Պօլսոյ Սրբազան Պատրիարքին եկեղեցիները գոց պահել եկեղեցուն և նրա ծխական համայնքի եկեղեցական գործերին չվերաբերող գումարումների առաջ. Ազգ. երեսփ. ժողովը հուսկ ուրեմն յանձնեց ազգ. վարչութեան ի կատար ածել Հայրապետական կոնգակը: Որով մինչ կարծում էինք թէ միտինգի խնդիրը ընդմիշտ փակուեց, յանկարծ մէջ տեղ եկաւ թէ երեք ամսից յետոյ նորից պէտք է քննուի միտինգի խնդիրը: Մշակում (№ 223), նրա Կ. Պօլսոյ թղթակիցը յայտնում է, որ պատրիարքի նախագահութեամբ երեսփոխանական մասնակի գումարումներ են լինում, «բաց ու գոցի» խնդրի համար նախապէս համերաշխութիւն գոյացնելու, լինելիք ազգային երեսփոխանական ժողովում խնդիրը վճռելու համար:

Եկեղեցին «բաց դիրկ է», մօր գրկի նման, իւր դաւակին ընդունելու, մայրական սիրտիանք հովանաւորութիւն, խնամք, գութ ցոյց տալու համար: Եկեղեցին ունենալով իւր յատուկ նպատակը, չի կարող և չպէտք է լինի «բաց գիրկ» օտար, հրապարակային, քաղաքական և այլ նպատակներով գումարումների համար:

«Բիւզանդիոն» լրագիրը (թ. 4191) մէջ է բերում մի անգլիացու կարծիքը հայոց գործերի վերայ: Հայասէր անգլիացին ցաւ է յայտնում միտինգի առիթով ծագած խռովութիւնների համար: Նա ի միջի այլոց ասում է.

«Անդլիոյ մէջ ամեն օր միտինգ կըլլայ, բայց ոչ ոք միտքէն կանցնէ եկեղեցիները գործածել աշխարհային գումարումներու . . . : Եւրոպայի մէջ ոչ մէկ դաւանութիւն կը թոյլա-

տրէ, որ իր եկեղեցական սրբավայրերն ուրիշ նպատակներու գործածուեն: Ասիկա ոչ ազատականը կընդունի, ոչ պահպանողականը: Անգլիոյ մէջ ամենէն ծայրայեղ ազատականն անգամ նախանձախնդիր է, որ եկեղեցին իր սրբավայրի նշանակութեան մէջ միայն մնայ ճշդիւ»:

Եկեղեցին միտինգի սրահ դարձնել կամեցողները եթէ որ և է սկզբունքով կամենում են առաջնորդուել և հետեւողաբար վարուել, պարտաւոր են յարգել խղճի ազատութիւնը և մեծամասնութեան ձայնը:

Յաւալի է, որ այս խնդիրը ծանրանալով պատճառ դարձաւ Սրբազան պատրիարքի ու կենդրոնական վարչութեան հրաժարականներին և կրքերի առաւել ևս յուղուելուն. մինչդեռ Օսմանեան նոր սահմանադրական կառավարութեամբ տիրող անդորրութեան մէջ պէտք էր մեր ներքին գործերի բարւոք տնտեսութեան համար հոգալ և գործել:



ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՏԸՃԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ազգ. Վարչութեան հրաժարականը:

(Տաճար)

Անցեալ Դշ.-ի ցաւալի դէպքը, զոր երկու տողով ծանուցած էինք նախորդ թուով մի ոմն դերասան Ենովք Շահէնի գաւաղանի հարուածը՝ Ազգ. Վարչութեան ատենապետ Տէր. Սեդրոսեան էֆ.-ի գլխուն, շատ աւելի մեծ հետեւանքը ունեցաւ, քան սրբան կարժէր այդ ապիրատ արարքը: Վերաւորեալին արիւնլուայ վիճակէն յուզուած, բոլոր ժողովականք պահանջեցին, որ օրինական միջոցի դիմուի. ըսյց Ս. Պատրիարքը մերժեց ըսցարձակապէս, պատասխանելով թէ քանի որ ազգային իշխանութիւն չէ մնացած, Պատրիարքով և ժողովներով պէտք է հրաժարին, և թէ ինք այլ ևս չի կրնար պաշտօնին պատասխանատուութիւնն ստանձնել: Ժողովականաց բոլոր դիտողութիւնները Ազգ. Իշխանութեան հեղինակութիւնը և հարկին օրինական ուժով յարգել տալու ստիպողականութեան

մասին, չհրցան համոզել Ս. Պատրիարքը: Ասոր վրայ Սեղբոսեան և Աղասեան էֆ-ները յայտարարեցին թէ, այս անսպասով վեճակին մէջ չեն հրնար նիստի դալ այլ ևս, ինչ որ Տքգ. Սեղբոսեան էֆ. հրկնեց ի վերջոյ Ս. Պատրիարքին ուղղուած նամակով մը:

Աւրբաթ օրը Խառն ժողովը արտասովոր նիստի մը մէջ, որուն ներկայ էին տասը եկեղեցական և վեց աշխարհական անդամներ, մեծամասնութեամբ սրտեց պատճառաբանեալ հրաժարական մատուցանել Ազգ. ժողովին: Այս որոշման յանգած են՝ սա տրամաբանութեամբ որ, թէ և իրենք դէպքէն վախճալով տեղի չեն տար, բայց այսպիսի արարքի մը անսպասիք մընալէն հը հետեւյնեն, որ Պատրիարքարանին ձեռքը ու է բարոյական տղղեցութիւն չէ մնացած, ազգային իշխանութիւնը տկարացած է և անիշխանութիւն հը տիրէ, որուն մէջ ազգ. պաշտօն վարել անկարելի հը դառնայ. հետեւապէս Ազգ. ժողովը պէտք է որոշէ, թէ նմանօրինակ պարագաներու մէջ ի՞նչ պէս պէտք է շարժիլ, Ազգ. իշխանութիւնը յարգել տալու համար օրինական միջոցի պէտք է դիմել թէ ոչ: Այս իմաստով պատրաստուեցաւ հրաժարագիրը, զոր ստորագրեց ներկայ անդամոց մեծամասնութիւնը, բաց ի Տ. Յուսիկ, Տ. Սուքիաս և Տ. Աբէլ քահանաներէն և Արամ էֆ. Հալաճեանէ, որք համամիտ չէին հրաժարման: Այս միջոցին Ս. Պատրիարքը հրկնեց թէ ինք ալ արդէն իր հրաժարականը պիտի մատուցանէ: Վարչութեան անդամները պատասխանեցին, թէ իրենք պաշտօն չունին ստանալու Պատրիարքին հրաժարականը, որ Ազգ. ժողովոյ գործն է:

Ս. Պատրիարքը՝ Հոկտ. 19 թուակիր հրաւիրագրով մը Հոկտ. 22 ուրբաթ օրուան համար նիստի հրաւիրեց Ազգ. ժողովը, օրակարգի միակ խնդիր որոշելով՝ Հրաժարական Ազգ. Կեդր. Վարչութեան Խառն ժողովոյ:

ԼՐԱԳՐՆԵՐԻՑ ՔԱՂՈՒՄ ԵՆՔ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԵՒ ԲԱՅԱՏՐԱԿԱՆ ԳԻՐԸ

Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

Վսեմաշուք Գաբրիէլ էֆ. Նորատունկեան

Ատենապետ Ազգ. Երեսփոխ. Ընդհ. Ժողովոյ

Վսեմ. Տէր.

Հազիւ 17 ամիսներ անցան, յորմէհետէ Ազգ. Երեսփ. Ընդհ. Ժողովը կոչեց զիս Կ. Պօլսոյ Պատրիարքական պաշ-

տօնին: Հպատակելով ազգիս ձայնին բարձրացայ այն Աթոռը՝ որուն երբէք ցանկացած չէի և զոր չկրցայ փառաւորել ըստ արժանւոյն:

Այժմ՝ զայն թողելու հաստատ մտադրութեամբ կը մատուցանեմ սոյն հրաժարականս, ցաւ ի սիրտ խոստովանելով:

Թէ՛ հակառակ փանաքի ճիգերուս կարող չեղայ պաշտօնական յարաբերութիւններով բազմակարօտ հայ ժողովրդեան ամենակենսական պէտքերուն ու պահանջումներուն գոհացումն տալ բազմացուած չափերով:

Թէ՛ բացարձակապէս ամէն կուսակցութենէն վեր մնալով հանդերձ, անկարող եղայ մեր ազգային ներքին կեանքը ակնյայտի փճացնող ընդդիմամարտ ոյժերը հրաւիրել հաշտ ու համերաշխ գործակցութեան:

Նւ թէ վերջապէս՝ ազգային իշխանութիւնը իր բարոյական դիրքին բարձրութեանը մէջ միայն ըմբռնած ըլլալու միամտութիւնս օգտակար արդիւնք մը չունեցաւ ինքնին:

Կաղաչեմ ուրեմն, Տեարք երեսփոխանք, որ ընդունելով իմ հրաժարականս՝ զերծ կացուցանէք զիս իմ վրայ դրուած այս ծանր լուծէն, ի սէր այն ժողովրդին՝

որու համար աղօթող եմ միշտ

Յղիւկ աբխայ. Դուրեան

22 հոկտ. 1910

ԱԶԳ. ԿԵՆԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր, Նախագահ Ազգային Ընդհանուր Ժողովոյ.

Մինչդեռ Ազգային Կենդրոնական Վարչութիւնը ջանադիր կը լինի, որքան կը զօրեն միջոցները, ըստ կարի գոհացում տալու Ազգին այլազան կարօտութեանց և պէտքերուն և հնարելու դարմանն իրաց այն դառն վիճակին, որ յառաջ եկած է անցեալ աղէտալի դէպքերու հետեւանքով, Մինչդեռ այսպիսի դժուարին կացութեան մը մէջ անհրաժեշտ է, որ մեր ներքին խաղաղութիւնն ու սահմանադրական կարգն ու կանոնը պահուին անվթար. և յար-

գանք ընծայուի ազգային իշխանութեան տնօրինութեանց, միւս կողմէ Ազգ. Վարչութիւնը ոչ նուազ ցաւով կը տեսնէ, որ դառն փորձեր կը փորձուին ստէպ՝ Ազգին բարոյական իշխանութեան ոյժը ջլատելու, ինչ որ վտանգ կը սպառնայ անոր էութեան ու Սահմանադրութեան, յարձակումներէր կը դործուին՝ Ազգային Վարչական Ժողովներու անդամներու դէմ՝ իրենց պաշտօնին կիրառութեան միջոցին, ուսանողութեան մէջ անկարգապահութեան ոգին, որ այնքան վնասաբեր է իրենց զարգացման՝ կը քաջալերուի, սահմանադրական ընտրութեանց առթիւ ընտրողական ժողովներու դէմ՝ ճնշումներ կը դործադրուին, և կարգելուի ժողովրդեան վայելել քուէարկութեան ազատութիւնը, գաւառներու մէջ, առաջնորդարաններու և տեղական վարչութեանց դէմ՝ բռնական արարքներ տեղի կունենան, որոնց պատճառաւ մեր ազգային գաւառական պաշտօնակալք անհնարութեան մատնուած կը տեսնեն զիրենք պաշտօն վարելու, և կը սպառնան գործէ ձեռնութափ ըլլալ իսպառ, և վերջապէս ամէն ուրեք նոյն ծայրայեղութիւնք, սխալ ըմբռնուած ազատութեան և օրինաւորութեան անունով ինչ որ պատճառ կը դառնայ ընդհանուր լքում մը յառաջ բերելու:

Ազգային սահմանադրական վարչութեան հիմն արդարութեան սկզբունքն է, և իր ոյժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունքն է, ինչպէս կը հռչակէ Սահմանադրութիւնն:

Ազգային Վարչութիւնը կոչուած է գործադրել և յարգել տալու օրէնքին այս հիմնական սկզբունքներն, սակայն երբ չընծայուիր անոնց պէտք եղած յարգանքն և բազմութեան ձայնին տեղ կը սկսի տիրապետել անհատներու կամքն ու քմահաճոյքը, բռնի միջոցներով, Ազգային Վարչութիւնն, որ իր պարտուց գիտակցութիւնը ունի, և օրէնքն ու զինքը կը յարգէ, չկարենալով բնականաբար ստանձնել այսպիսի վիճակի մը պատասխանատուութիւնը, և նկատելով միանգամայն որ ընդհուպ կաւարտի իր պաշտօնավարութեան օրինական շրջանը, հարկ կը համարի մատուցա-

ներ իր հրաժարականը և պատկառելի ժողովիդ հեղինակութեան և իմաստութեան կը թողու տնօրինել դարձանն այս վիճակին:

Մնամք խորին յարգանք՝
(Ստորագր. Խառն ժողովոյ անդամոց)

15 հոկտ. 1910

Յ. Գ.—Ընդ գրոյս կը ներկայացնենք նաև բացատրական գիր մը, որ կը պարզէ մեր հրաժարականին տեղի տուող պատճառները:

Նոյն

ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԱՏԵՆԱՊԵՏԻ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ

Վսեմաշուք Ատենապետ էֆ. Ազգ. Երեսփ. Ժողովոյ.

Պահ մը մէկդի թողլով անձնական արժանապատուութիւնս, Ազգ. Վարչութեան դէմ՝ յանձին իւր ատենապետին ի գործ դրած վերջին անօրակելի անարգանքին վրայ խորին ցաւս կը յայտնեմ՝ պատկառելի ժողովոյդ և կը յուսամ՝ ներողամիտ կըլլաք ինձ որ հրաժարիմ երեսփոխանութենէ:

Թէ անցեալին փոթորկալից օրերու և թէ ներկայիս մէջ Ազգիս ծառայելու պարտականութեան առջև բնաւ չեմ ընկրկած, օրէնք և իրաւունք ի ձեռին պաշտպանած եմ անոր շահերը, մաքառելով շատ անգամ արգելքներու դէմ, որք զիս վայրկեան մը տարին մինչև մահուան դուռը, ուստի իբրև ազգային մի անհատ իմ բաժինս լիուրի վճարած կը համարիմ:

Թող ամեն ոք իր պարտականութիւնը կատարէ:

Մնամ Ն. Վսեմութեան խորին յարգանք

Տսփ. Ս. Սեդրոսեան

Յ. Գ.—Ըստ իմ խոստման յարակից կը ղրկեմ նաև տասնեմեք պատուարժան երեսփոխանաց հարցապնդումին առթիւ պատրաստած բացատրական գիրս, որ նախապէս Խառն ժողովոյ բովէն անցած ըլլալով, պատկառելի ժողովոյդ ևս ներկայացուիլը երեք ամիս յետաձգուած էր,

Իզմիրի ցաւալի դէպքին առաջ բերած գրգռութեան պատճառով:

Նոյն

Բերա 20 հոկտ. 1910

ԲԱՅԱՏՐԱԿԱՆ ԳԻՐ

Տարւոյս՝ յուլիս 26-ի երեսփոխանական նիստին մէջ, 16 Պատ. երեսփոխանք՝ գրաւոր հարցապնդում՝ մը ըրին մեզ թէ «Վարչութիւնը ի նկատի չառնելով կաթողիկոսական կոնդակին տրամադրութիւնները, եկեղեցիները բացարձակապէս դոցած է նոյն իսկ դպրոցական հանդէսներու առջև և այս մտօք շրջաբերականներ յղած», ուստի կը պահանջեն Ազգ. Ժողովոյ նախորդ որոշման գործադրութիւնը:

Նոյն օրը Վարչութիւնը պատրաստ էր տալու պէտք եղած բացատրութիւնները, բայց խոհեմութիւն սեպեց, Իզմիրի ցաւալի դէպքին պատճառաւ ազգայնոց մէջ առաջ եկած գրգռուած վիճակին միջոցին չյուզելու այս խնդիրը: Հիմա որ միտքերը հանդարտուած են, կրնանք ձեռք առնուլ զայն:

Այս խնդիրը, որ ունի բազմակողմանի հոնգամանքներ, մտադիր էինք արդէն ներկայացնելու Պատկ. Ժողովոյդ, երբ կաթողիկոսական կոնդակը վրայ հասաւ և Վարչութիւնը այդ ատեն փակեց զայն իր շրջաբերականաւր. իսկ հիմա Պարտ. երեսփոխանք՝ իրենց հարցապնդմամբը կը հարկադրեն զմեզ՝ զբաղեցնել զձեզ անով և իմացնել Պատկ. Ժողովոյդ այն ամեն նկատումները, որ ունեցանք յիշեալ շրջաբերականը զրկելու առթիւ:

Նախ սխալ է, ինչ որ կըսեն 16 Պատ. երեսփոխանք, թէ Վարչութիւնս նկատի չէ առած կաթողիկոսական կոնդակին տրամադրութիւնները. ընդհակառակը ինչպէս որ Պատ. Ժողովդ որոշեց, կոնդակին տրամադրութիւնները կատարելապէս գործադրուած են, եկեղեցիները փակեալ են միթիւններու և այլ այսպիսի գումարմանց առջև, այս կէտը բացատրութեանց կարօտ չէ:

Թէ ինչո՞ւ Վարչութիւնս դպրոցական հանդէսներու առջև իսկ փակեց եկեղեցիները, որպիսի տրամադրութիւն մը չկար կոնդակին մէջ, ուստի քանի որ Վարչութիւնը ըստ ինքեան յաւելուածական կարգադրութիւն մը ըրած է, պէտք է չեղեալ համարել անոր շրջաբերական, այս բանն է որ կը պահանջեն 16 Պատ. երեսփոխանք:

Եթէ Պատկ. Ժողովդ կաթողիկոսական կոնդակին գործադրութեանը առթիւ յանձնարարած ըլլար թէ դպրոցական հանդէսներու առջև պէտք չէ դոց պահել եկեղեցիները, այն ատեն Վարչութեանս հանած շրջաբերականը հակասահմանադրական եղած կըլլար, բայց այսպիսի պարագայի մը առջև չենք գտնուիր, որ կարենայ իրաւացի ընել այսօրինակ հարցապնդում մը, ուստի Վարչութիւնս չընդունիր զայն, այլ կընդունի պարզ հարցապնդում մը, ինչ որ ամեն երեսփոխանի իրաւունքն է, այն թէ՛ ինչ պատճառաւ Վարչութիւնը փակեց եկեղեցիները դպրոցական հանդէսներու առջև: Եթէ Վարչութեանս տալիք բացատրութիւնները չգոհացնէ Պատկ. Ժողովդ, ահա այն ատեն, և ոչ անկէ առաջ՝ կը ներկայանայ անոր կարգադրութիւնները բեկանելու հարցը:

Կը յիշեմ՝ աստ թէ՛ Սահմանադրական օրէնքը՝ տուած ըլլալով ազգային իշխանութեան գործելու ազատութիւն չի հակադրեր զինքը, որ իր կարգադրութիւնները նախապէս երեսփոխանական բովէն անցնէ և վաւերացնէ: Այսպէս ահա կաթողիկոսական կոնդակին տրամադրութեանց գործադրութեանը առթիւ՝ դպրոցական հանդէսներու առջև ևս եկեղեցիները փակելը ոչ կաթողիկոսական կոնդակէն է առած և ոչ Պատկ. Ժողովոյդ կողմէ է որոշուած, այլ Վարչութեանս ըրած կարգադրութիւնն է:

Թէ ինչ պատճառաւ ըրաւ այս կարգադրութիւնը: Այս մասին մեր տալիք բացատրութիւնները կատարեալ ըլլալու համար խնդիրը քիչ մը իր ծագումէն սկսինք:

Նախապէս՝ տարւոյս փետր. ամսոյ 15 թուականաւ Վարչութեանս զրկուած էր երեք երեսփոխանաց ըրած հարցումը թէ՛ հրապարակախօսութեանց առթիւ եկեղեց-

ցիները տրամադրելի՞ են թէ ոչ, նոյն ատեն պատասխանեցինք մարտ 4 թուականով, առանց ո՛ր և է հեղինակութեան, ինչ սովորութիւն որ կար մեր մէջ, ինչ բաներու որ արդէն թոյլատու էր Հայ եկեղեցին։ Անկէ ի վեր Ազգ. Ժողովդ զբաղեցաւ քանիցս այս խնդրով, իսկ Վարչութիւնը չեղօք կեցաւ, իր անդամները՝ իրենց երեսփոխանական իրաւամբ իսկ անձնական կարծիք չարտայայտեցին, վասն զի ի պաշտօնէ գէպերը և գաւառներու մէջ անցած-դարձածները կը դիտէին, որպէսզի այս խնդրոյն վրայօք կատարեալ գաղափար մը կազմեն։

Այժմ Վարչութիւնս կատարելապէս ուսումնասիրած է խնդիրը, ունի իր նկատումները և տեսութիւնները, որոնց վրայ յենլով տուաւ իր որոշումը՝ եկեղեցիները փակելու մասին ընդդէմ ո՛ր և է գումարմանց և պահելու դանոնք միայն կրօնական արարողութեանց համար։ Իր ըրած կարգադրութիւնը անարգար երեցաւ ոմանց՝ որոնք անշուշտ անգիտակ ըլլալով Վարչութեանս նկատմանցը, հակասութիւն մը տեսան այդ կարգադրութեան և մարտ ամսոյն վերոյիշեալ պատասխանին մէջ։

Գաւառներու և մայրաքաղաքիս վարչական մարմնոց կողմէ հետզհետէ հասած գրութիւնները՝ և որոնք մէկ կողմէ կը շարունակուին, աչքի առջև ունենալով՝ Վարչութիւնս վերահասու եղած է, որ եկեղեցիներու մէջ գումարումներ ընելու խնդիրը ունի նախ իր ծագումը, իր նշանակութիւնը և հետեանքները, ապա ունի առընչութիւն ազգային կենսական ուրիշ խնդրոց հետ, ազգային մանկտուոյն դաստիարակութեան հետ, ազգային Սահմանադրութեան հետ։ Այս բոլոր խնդիրները եկեղեցիները փակելու կամ բանալու շուրջը կը դառնան և որոնց լուծման մը կը կարօտին, բայց չկարծուի թէ Վարչութիւնս եկեղեցիները փակելով կը յաւակնի անոնց ամէնուն մէկէն լուծումը տուած ըլլալ։ Ոչ երբէք. եկեղեցիները փակեց, որովհետեւ ստիպողականութեան մը և օրէնքի առջև կը դնուէր, իսկ գալով բուն խնդրոց, որոնք առաջ բերած են եկեղեցականը, անոնց կարգադրութիւնն է որ հիմնական կրնայ սեպուիլ,

ուստի արժան է որ երեսփոխանական բարձրագոյն ժողովդէրն ծայէ իր ուշադրութիւնը անոնց վրայ:

Թէ ի՞նչպէս սկսան միթիւնիկներ կազմուիլ եկեղեցեաց մէջ

Ինչպէս ամէնուն ծանօթ է, ազատութեան օրերու անմիջապէս յաջորդեցին գումարումներ ամէն ազգի և կրօնքի օսմանցիներէ բաղկացեալ, որոնք իրենց տրտունջները և բռնակալութեան շրջանին մէջ կատարուած անիրաւութիւնները և զեղծումները իրարու կը հաղորդէին և զեղծարարները կը պատժուէին զանազան կերպերով. ընդհանուր տառապելոց մէջ կար մեր ազգայիններէն մեծ մաս մը, արտասահմանէ կամ արտաքաղաքէ վերադարձած և որոնք բռնակալութեան գլխաւոր զոհերն էին և գրկաբաց ընդունուեցան:

Միջազգային գոյն ունեցող գումարումներու հետ սկսան ազգային գումարումներ ևս ըլլալ թէ մայրաքաղաքիս և թէ գաւառներու մէջ, և ահա այն ատենէն սկսեալ եկեղեցիները գումարմանց տեղի եղան շատ անգամ, մանաւանդ գաւառաց մէջ, ուր երբեմն յարմար տեղ մը գտնելը դժուար էր:

Ատենաբանութեանց նիւթերը տեսակ-տեսակ էին, ո՛չ որ ուշադրութիւն կընէր պատշաճեցնելու իր խօսքերը տեղոյն համաձայն, անոր ազգային բնոյթի համաձայն գումարումներ եղան, բայց դարձեալ եկեղեցւոյ մէջ ուղեցին ժողովուիլ, որուն վրայ յիշեալ վարչութիւնը ուղեց վարձել Սբօրթիկի գլիւպը և մերժուեցաւ:

Թէ որոնք են եկեղեցւոյ մէջ միթիւնիկ ընել ուղղողները և որոնք են այս բանին ընդդիմացողները:

Արտասահմանէ վերադարձող ազգայնոց մեծ մասը, որ յեղափոխական մարմիններու կամ ընկերութիւններու կը վերաբերին, անոնք միթիւնիկներու առջև եկեղեցիները բաց պահելու համար պայքարող ժողովրդեան յենարանը կը կազմեն:

1894-ին՝ մեր Վեհ. Կաթողիկոսին նախորդ պատրիարքութեանը ատեն, դարձեալ պատիւ ունեցած եմ

ազգ. վարչութեան անդամակցելու. ոչ այն ատեն և ոչ այժմ ազգային իշխանութեան ծանօթ եղած են այս մարմինները: Նախորդ կառավարութեան օրով այդ բանը կարելի չէր, օրովհետեւ երկիրը բռնաւորի մը ձեռքը կը դրուէր, բայց այս օրուան ազատ կառավարութեան մէջ, որ յեղափոխութենէ ծնունդ առաւ, արգելք մը չլինելուն հարկ էր Ազգ. Վարչութիւնը ծանօթացած ըլլար տնտես հետ, ուղղապէս և կամ երեսփ. ժողովոյդ միջոցաւ: Ասկէ առաջ առիթ մը ներկայացաւ, երբ ժողովոյդ կողմէ մարտ 29 թուականաւ գրութիւնը հասաւ Վարչութեանս թէ. «Ո՛ր և է կազմակերպուած ազգային մարմիններու համար ինչ ինչ պայմաններով տրամադրելի ըլլան եկեղեցիները», այն ատեն Վարչութիւնը ազգարարեց մինչև ցարդ իրեն ծանօթ չեղած ազգային մարմիններու, որ եթէ օգտուիլ կուզեն Ընդհ. ժողովոյդ որոշումէն՝ ծանօթացնեն ինքզինքնին, բայց ոչ ոք ներկայացաւ, միայն գաւառական և տեղական թղթակցութիւններէ տեղեկացած ենք, որ այդ մարմիններէն մէկ քանիին պատկանող ազգայիններն են գլխաւորաբար, որ եկեղեցիները բաց ըլլալու կողմնակից են:

Այժմ չէղորդ ազգայինք քիչ մնացած են և տաճկահայք երկու գլխաւոր մասերու են բաժանուած: Թէ ինչ են իրարու հետ ունեցած համեմատութիւնք. այս մասին օրովհետեւ արդար ցասմամբ մը ամեն ոք լեցուած էր ընդդէմ՝ զեղծարար ազգայնոց և ընդդէմ՝ կառավարութեանց: Բայց գաւառներէ սկսան գանգատներ տեղալ Վարչութեանս, վասն զի չափազանցութեանց և ծայրայեղութեանց հասաւ ամենայն ինչ, և եկեղեցին ծանր գայթակղութեանց առարկայ եղաւ: Վէճ, կռիւ, ծեծ, վիրաւորեալ, բանտարկեալ և ըն, ամէն տեսակ անպատեհութիւնք ծագեցան ազգայնոց մէջ, զորս քանի մը օրինակներով բացատրենք: Այնթապի մէջ գլուխներ պատռեցան, բռնութեամբ եկեղեցին բացուեցաւ, ոստիկանութիւնը միջամտեց և ազգայինք խնդիրը մինչև գատարան հանեցին: Շապին Գարահիսարի մէջ եկեղեցւոյ գմբէթը և զանգակատունը աւերելով՝ խոր-

տակեցին յարաբերական միջնադուռը և մտան եկեղեցի միթինկ կաղմելու:

Իզմիրի մէջ աղգայինք անգամ մը ետ քաշուեցան զիրար սպանելէ, շնորհիւ մեր Ս. Պատրիարքի միջնորդութեանը, ապա վերջին ցաւալի գէպը պատահեցաւ:

Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյն մէջ միթինկ կաղմելու համար ութը տարեկան տղայ մը սպրդեցաւ պատուհանէն ներս և տաճարին դուռը բացաւ, և կառավարական միջնորդութեամբ արիւնհանգութեանց առաջըր առնուեցաւ, ևլն, ևլն:

Սոյն օրինակ գէպերու առջև Վարչութիւնը՝ անշուշտ անտարբեր չէր կրնար մնալ. իր տուած վերջին որոշման գլխաւոր պատճառները ասոնք են:

Ինչպէս որ կըսեն միթինկականք՝ առ ի չգոյէ յարմար տեղի՝ եկեղեցիներու մէջ ստիպուեցան ժողովուելու, բայց սա չերևիր ըլլալ միշտ պատճառը: Հակաճառութիւնք այն աստիճան բարձրացան երբեմն որ թէև աղգային իշխանութիւնք յարմար տեղեր ցոյց տուին, բայց մերժուեցան: Այսպէս, Շապին—Փարահիսարի մէջ՝ տեղական Վարչութիւնը ցոյց տուաւ աղգային վարժարանի սրահը, անոր առջևի ընդարձակ բուրաստանը և կամ հասարակաց պարտէզը, բայց մերժուեցաւ: Իզմիրի մէջ գաւառական վարչութիւնը տրամադրելի ըրաւ երկու վարժարաններ, ուր Վարչութիւնը թուաբանական ճիշտ տեղեկութիւն մը չունի, միայն թէ գաւառական և գրեթէ բոլոր աղգ. վարչութիւնք անոնք աղգին մեծամասնութեան ձայնովը են ընտրուած, եկեղեցիները գոց պահելու կողմնակից են: Կայ ուրեմն մեծամասնութիւն մը և փոքրամասնութիւն մը, որոնք իրարու հետ անհամաձայն են թէ մայրաքաղաքիս և թէ գաւառաց մէջ և կը պայքարին լեզուով թէ գրչով և այլ անպատշաճ եղանակներով: Եկեղեցիները բռնալ կամ գոցելը նախաշաւիղ մը նկատուած է այսպէս կամ այնպէս լուծելու ուրիշ խնդիրներ: Փոքրամասնութիւնը կուզէ իր ոյժը բարձրացնել և կարծես այս պատճառաւ է, որ պայքար մը կաղմակերպուած է ընդդէմ աղգային իշխանու-

Թեանց և ըմբոստութիւններ յարուցուած աշտօնական մարմիններու դէմ: Կեդրոնական վարչութիւնը կը ճգնի գաւառաց մէջ վերահաստատել օրինաւոր և սահմանադրական վարչութիւններ, որոնցմէ շատոնց ի վեր զրկուած էին գաւառները, և ահա տեսակ տեսակ հակառակութիւններ և վէճեր ստեղծուելով առաջնորդը և վարչութիւնը կը հրաժարին և կամ շուարած կը դիմեն Կենդրոնին և անկէ դարձան մը կը փնտռեն: Պայքարը մղուած է նաև կրօնքի դէմ, որովհետև ազգ. վարչութիւնը կրօնական հանգամանք ալ ունեն և կրօնական զգացումներ միրաւորող առիթներ չեն փախցուիր և չի յարգուիր խղճի ազատութիւնը: Այսպէս է վիճակը գլխաւորաբար գաւառաց մէջ. օրինակներով բացատրենք:

Այնթապի վարչութիւնը կըռէ. «Վարչական ժողովներու գոյութիւնը և պաշտօնավարութիւնը անկարելի պիտի ըլլայ, եթէ այս ընթացքը շարունակուի, անխնայ հարուածներ կը տեղան եկեղեցականներու, եկեղեցիի, կրօնքի և տեղւոյս վարչութեան հասցէին»:

Պայազիտէ մեզ կը գրեն. «Ո՛վ որ Սուսիայէն կամ Եւրօպայէն և մի այլ աշխարհէ այս կոյս հողի վրայ ոտք է դնում, առաջին քար կամ տապար եկեղեցւոյ և կրօնքի սեմին են դարնում»:

Մանազկերտի մէջ մի անհատ տեղւոյն առաջնորդարանն է գրաւած ստանձնելով թէ հոգեօր և թէ կառավարական գործերը և վճիռներ կարձակէ:

Տրապիզոնի մէջ գիւղերու եկեղեցիներ իբր թատրոն գործածուած են և դարձեալ այն կողմերը՝ Էլէվէի մէջ եկեղեցւոյ դուռը խօշոր ասմաքիլիտիսով մը փակուելով արգիլուած է որ ժողովուրդը ներս մտնէ:

Շապին—Գարահիօարի մինչև ցարդ հանգարտ կեցած ազգայնոց մէջ հակառակութիւն մը սկսած է և առաջնորդարանի արձանագրութիւնները և տետրակները արգելքի տակ առնուած են, և տեղւոյն վարչութիւնը գրէթէ ան-

գործութեան դատապարտուած։ Այս ամենը եղած է յուլիս 6-էն վերջը, երբ կոտրելով քանդելով եկեղեցի են մտած ուր բանախօսութիւն մը եղած է, ոչ գոգոխ՝ այլ անմեղ և օգտակար նիւթի մը վրայ, այն է երկաթուղեաց օգտակարութիւնը, յետոյ ստորագրած են բանաձև մը տեղւոյն վարչութիւնը լուծելու մասին։

Եկեղեցիներու այս խնդիրը, ինչպէս ըսինք, առնչութիւն ունի ազգային մանկըտւոյն դաստիարակութեանը գործին հետ, որոյ վրայ նաև ժողովոյդ ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ։

Թէ հոս և թէ գաւառներէ եղած գանգատները այն են թէ տեղ-տեղ դպրոցական աշակերտք ըմբոստացած են իրենց ծնողաց և մեծերուն դէմ, և տարօրինակ գաղափարներ կը յայտնեն, որ չի համապատասխաներ իրենց տարիքին հետ։ Փոխանակ իրենց թանկագին ժամերը ուսման և գիտութեան նուիրելու, ազգայնոց վէճերով կը զբաղին և հիմակուքն է իրենց 10—20 տարեկան հասակին մէջ կարծես եղած են մէյ մէկ Վօլթէր կամ Ռընան։ Վարժարաններու հոգաբարձուք սկսած են կասկածոտ աչօք նայիլ անոնց ուսուցիչներուն վրայ, և այս երկուքին մէջ անվերջանալի վէճեր կը ծագին յարաժամ։ Այս վիճակին իբրև տիպար կը յիշեցնեմ մեր ազգային որբանոցը, որ ինչպէս գիտէք, մէկ երկու ուսուցիչ վտարած էր, որոյ վրայ յառաջ բերին աշակերտք հօկտ. 8-ի շարժումը։ Այս մասին Վարչութեան հասած պաշտօնական գրութենէ մը հետևեալը քաղած ենք. «Նախորդ ուսուցչական խումբը հակառակ մանկավարժական տարրական սկզբունքներու դպրոցական կանոնադիր մը պատրաստած էր՝ որով աշակերտութիւնը իր քմբին համեմատ կը գործէր վարչական ամեն հակակշիռէ դուրս, աշակերտները ունէին ևլն ևլն», և ուրիշ մանրամասնութիւններ, զորոպատշաճ չեմք դատեր հաղորդելու։ Եւ այս որբերն էին որ ըմբոստացան և վառարանի փայտերով ծեծեցին իրենց նոր ուսուցիչները։ Բայց ո՞վ կարող է, ձեռքը խիղճին վրայ դնելով յանցաւոր նկատել

զանսնք, ըլլան իսկ անոնցմէ էն տարիքոտները:

Դառնալով մեր նախորդ խնդրոյն, ըսինք թէ փոքրամասնութիւն մը կայ որ ընդհանուր պայքար մը կը մղէ ազգային կազմակերպեալ մարմնոց դէմ, բայց որչափ անաշտութեամբ նոյնքան արդարութեամբ խօսինք, միթէ բոլորովին անիրաւ է փոքրամասնութիւնը:

Ի վերեւ նշանակեալ խնդիրներէն դուրս՝ մնացեալ շատ մը ազգային գործոց վրայ իրենց ըրած դիտողութիւնները արդեօք սխալ են, և կը հարցնեն մեծամասնութեան. ինչ ըրին ազգային վարչութիւնք երկու տարիէ ի վեր իբրեւ մի նոր և յառաջդիմական գործ, չէ՞ մի որ ամէն բան գրեթէ իր նախկին վիճակին մէջն է, գործելու կերպերը, դէպքերը, զեղծումները, մանաւանդ կը հարցնեն. ինչ ըրաւ կեդր. վարչութիւնը, ինչ բան մաքրագործեց, Պատրիարքարանք թէ Երուսաղէմը, Սիսը թէ Աղթամարը, Հիւանդանոցը թէ Որբանոցը, կենդրոնը թէ գաւառը, ուստի պէտք է քանդել զայն և կազմել ուրիշ մը: Արդարեւ՝ կեդր. վարչութիւնը՝ ինչպէս որ պիտի տեսնէք մօտերս՝ երբ իր շրջանի համարատուութիւնը ընէ՝ այս կարգի շատ գործեր ձեռք առած բայց և ոչ մին վերջացուցած է և ասոր համար ունի պատճառներ որոնց էն գլխաւորը այն է թէ նախորդ կառավարութեան օրէն մնացած կենսական խնդիրները լուծելու և իրաւունքներ ձեռք ձգելու յոյսը և առիթը ներկայած ըլլալով, այդ կարգի գործելու առաջնութիւն տուաւ և անոնցմով զբաղեցաւ, ատեն մը ամէն բան մոռցաւ երբ Ատանայի դժբաղդ կոտորածը վրայ հասաւ, իսկ ներքին բարեկարգութեան գործերը երկրորդ կարգի թողուց, լուծելով անոնց մէջէն էն ստիպողականները: Ո՛ր և է վարչութիւն կարծեմ՝ ուրիշ կերպով չէր կրնար վարուիլ, երբ կը տեսնէ իր վրայ դիզուած անցելոյն և ներկային բազմութիւն գործերը: Այս ընթացքը կրնայ դժգոհ ըրած ըլլալ շատերը, որ կուզեն թէ վարչութիւնը այս ինչ կամ այն ինչ գործով զբաղի, իրենց հայեացքին համաձայն: Բայց աշխարհի մէջ չկայ ո՛չ կառավարութիւն և ո՛չ վարչութիւն մը որ իր իրաւասութեանը տակ գտնուող ամէն անհատը

կարենայ գոհ ձգել, իր խօսքերը և որոշումները եթէ զոմանս գոհացնէ, ուրիշները գոգոհ կը ձգէ։ Մեր Ազգ. Վարչութեան վիճակն ալ այս է։ Այլ է թէ երբ վարչութիւն մը՝ փոխանակ հեռատես աչօք դիտելու գործերը և ընդհանրութեան շահերը պաշտպանելու, մասնաւորաց նկատումները և գաղափարները շօշափելով հաճոյ երեւիլ ուզէ, այսպիսի վարչութիւն մը շատ պզտիկցած կ'ըլլայ արդէն և արգահատելի է։ Մեր Ազգային Վարչութիւնը չէ ինկած այսպիսի ստորացման վիճակի մէջ։

Ազգային իշխանութիւնները քանդելու գաղափարը չեմ' կրնար ըմբռնել, որոյ համար կը ճգնի փոքրամասնութիւնը։ Այս բանին անմիջական հետեւանքը ազգային անիշխանութիւնն է։ Ո՛չ Անգլիոյ, ո՛չ Գաղղիոյ և ո՛չ ասօնց նման երկրաց մէջ կ'ապրինք. թէև մեր երկիրն ալ պիտի հասնի ասօնց յարատե յառաջագիժութեամբը, բայց այս բանը ժամանակի կարօտ է և մեր ազատ կառավարութիւնը դեռ նոր է, որու մէջ կ'ապրինք բոլոր օսմանցիքս մեր ազգային կազմակերպութեամբ և կրօնքովը. մինչև ցարդ այսպէս եղած է և այսպէս է երբ աչքերնիս մեր շուրջը պտըտցնենք, որով ազգային իշխանութիւնները քանդելով ազգային անիշխանութիւն յառաջ բերելէն օգուտ մը չերեիր։

Չեմ' կարծեր որ փոքրամասնութիւնը այսպիսի անպատեհ գաղափարի մը ետեւէ ըլլայ. ուստի եթէ քանդել կուզէ ազգային իշխանութիւնները, անշուշտ զանոնք վերականգնելու մտօք է. և սա հասկանալի է։ Լաւ ուրեմն, բայց քանդուժը մէկ օրուան մէջ կարելի չէ որ ըլլայ ինչ որ պատահեցաւ մեր նախորդ կառավարութեան գլխուն, որ մէկ անձի հետ կապուած ըլլալուն, անձը վերցաւ և կառավարութիւնն ալ ի միաոին՝ մէկ օրուան մէջ։ Մեր ազգային կազմակերպութիւնը սահմանադրական ըլլալով, Պատրիարքի կամ՝ անձի փոփոխութեամբ մէկ օրուան մէջ կարելի չէ քանդել ազգային վարչութիւնները, և քանի որ քանդելը քայքայել ալ կը նշանակէ, ըսել է թէ ժամանակէ մը վերջ կրնայ կատարուիլ քանդումը։ Արդ, կը հարցնեմ, ինչ պիտի ըլլայ այդ ժամանակամիջոցին մեր Ազգ. Սահ-

մանադրութիւնը, զոր մեր հայրերը այնչափ խնամօք շինած և արկածներէ ազատած են։ Վերականգնեալ վարչութեանց ձեռքը անոր բեկորները միայն պիտի մնան։

Կայ միջոց մը ազգային իշխանութիւնները քանդելու, առանց վտանգելու Սահմանադրութիւնը և զոր միայն պէտք է ընտրէ փոքրամասնութիւնը կազմող ամէն ազգասէր անհատ, այն է՝ օրինաւորապէս քանդուած Այս միջոցը թէև ապահով ու պատուաւոր է, բայց այսօրուան համար ամբողջապէս իրագործելի չէ, սրովհետև կայ ստուար մեծ ամասնութիւն մը, որ կարգիլէ այս բանը եւ կը սէ փոքրամասնութեան, Վի գլխիւ իմ եկեղեցիին, մի գլխիւ իմ կրօնքին, չէզոք թող մնան մեր տղայք իրենց գլխոց աւան շրջանին մէջ, հեռու ազգային ու քաղաքական վէճերէ, անկէ անդին ըրէ ինչ որ կուզես եւ այն ատեն զքեզ մտիկ կը նեմ։ Ուստի օրինաւոր միջոցը ձեռք ձգելու համար փոքրամասնութիւնը պէտք է համբերատար ըլլայ, բռնութեամբ չէ, որ մարդիկ գաղափար կը փոխեն, այլ համոզմամբ, եթէ փոքրամասնութիւնը կազմող ազգայինք տգէտ խուժան մը ըլլային, այս խօսքերը աւելորդ էին, անոնց մէջ բարձր գլուխներ կան, որք զիս շատ լաւ կը հասկնան։

Մեր գաւառական ազգայինք՝ մեծաւ մասամբ տգէտ, բայց ջերմեռանդ են և կրօնքէն զատ ուրիշ մխիթարութիւն մը չունին, անոր ուժովն է, որ կը տոկան ազգատութեան և թշուառութեանց և կը պահեն ազգութիւննին, որչափ որ կրնան, համալսարաններէ չեն ելած, ոչ իսկ առաջագէտ երկիրներ ճանապարհորդած, անոնց զգայուն ջիղերը վիրաւորելով կեանքերնին խռովելը քաջագործութիւն մը չէ։ Կուզեմ այդպիսիներուն ուղեղին մէջ նոր գաղափարներ մտցնել, ընկերական, յառաջդիմական գաղափարներ, այս բանին առաջին պայման՝ անոր խղճի ազատութիւնը յարգելն է, ահա այն ատեն իր քուէն քեզ կուտայ և խօսքերուդ հաւատք կը նծայէ։

Գալով գլխոց աւանաց մասին, փոքրամասնու-

Թիւնը սխալ հաշիւ մըն է որ կնէ, որովհետեւ անոնք քուէի տէր չեն որ իր ոյժը կարենան շատցնել, որ հրչափ փնաս տղոց համար՝ երբ դասերէ դուրս՝ զանազան խնդրոց վրայ միտք յոգնեցնեն և պարագոյ ժամեր անցնեն:

Կենաց պայքարը օր ըստ օրէ սաստկանալու վրայ ըլլալով, ուսման և գիտութեան պաշարը հրչափ առատ ըլլայ ուսանողին քով, այնքան ապահովութիւն կայ որ շրջանաւարտը ընկերութեան մէջ նետուած օրէն կարենայ շահիլ մրցման մէջ և օգտակար քաղաքացի մը ըլլալ, այն ատեն ահա համոզէ զինքը՝ հիմակուընէ զինքը պատրաստելը իրեն կատարեալ փնաս հասցնել է:

Օրինաւորութեան ճամբուն մէջ փոքրամասնութիւնը կրնայ պայքարիլ ուրեմն, թող ըլլան հրապարակախօսութիւնք: Ամէն ոք ազատ է շնորհիւ արդի կառավարութեան, յառաջ քշելու խօսքով թէ գրչով, իր գաղափարները, յարգելով միանգամայն հակառակ գաղափարները, վասն զի գաղափարաց բաղխումէն է, որ կը ծագի լոյս, իսկ մարմնական բաղխումէն՝ վրէժ-խնդրութիւն կամ արիւն:

Յառաջագէժ ազգեր կը լուծեն իրենց մէջ ամենածանր խնդիր, գրչով և լեզուով, օրէնքով և կարգապահութեամբ: Նմանինք անոնց: Միթէ սանձարձակ ազգ մենք, չունինք օրէնք և դաստիարակութիւն: Ձգենք ուտի մէկդի արեւելեան հին դրութիւնները, ասոնք են որ հասուցած են այսօր զմեզ այս վիճակին, քայլ մը ևս առնենք հին ճամբուն մէջ և ահա կը գլորինք անդունդը: Բաւական աշխատեցանք այս երկրին համար, մեր երկրին համար, հիմա ժամանակն է որ հանգչինք և ինքզինքնիս բարեկարգենք իմաստութեամբ, իրարու գէշ աչքով չնայինք, օգնենք իրարու և միանալով աւելցնենք մեր ոյժը և պահենք մեր արժանապատուութիւնը ուրիշ ազգաց առջև:

Մեծապատիւ Տեալք:

Ըստ կարելւոյն պարզեցի ազգին ընդհանուր վիճակը, մեծամասնութիւն և փոքրամասնութիւն, երկուքն ալ իրացի փաստեր ունին, խնդիրը զիրար հասկնալու վրայ է:

ձեզ կը մնայ այդ համերաշխութիւնը և հանդարտութիւնը վերահաստատել ժողովուրդին մէջ, որոյ ներկայացուցիչներն էք:

Վարչութեանս տուած որոշումը, ինչպէս որ ըսի, սահմանադրական ըլլալով, հիմնեալ է 28-րդ և 41-րդ յօդուածներուն վրայ, որք ի մէջ այլոց կը պարտաւորեն զինքը ազգին բարեկարգութեանը փոյթ ունենալու:

Վարչութիւնս կը նկատէ թէ երբ եկեղեցիները բաց ըլլան ազգայնոց արդի գրգռեալ վիճակին մէջ, ազգին բարեկարգութիւնը պիտի խանդարի:

Գալով ազգայնոց այն մասին՝ որք եկեղեցիները բաց ըլլալու կողմնակից ըլլալով, իրենց կամքին հակառակ տրուած որոշման չանսան, կը յիշեցնեմ աստ Սահմանադրութեան հիմնական սկզբանց երկրորդ յօդուածը, որ կըսէ. «Ազգայնոց պարտականութիւնն է ազգին ըրած տնօրէնութեանցը սիրով հնազանդիլ»:

Ուստի ամէն հայ, որ սահմանադրական է, պարտի ընդունիլ Վարչութեանս տուած որոշումը:

Տօք. Ս. Սեդրոսեան

Համագումար ժողով պէտք է գումարուէր, գրում է «Բիւզանդիոնը» (28 սեպտմբ.) եկեղեցական բարեկարգութեանց հարցով զբաղելու համար: Կլսենք, թէ առ այժմ յետաձգուած է այս խնդիրը, որովհետեւ համագումարի անդամներուն մէջ կարծիքի անհամաձայնութիւն կայ: Մէկ մասը խնդրոյն անմիջական կերպով նկատողութեան առնելու կողմն է, միւս մասն առաջարկութեանց մէջ այնպիսի կէտեր կգտնէ, որ երկար վիճաբանութեան դուռ կրնար բանալ, հետեւաբար ներկային մէջ երբ արգէն վիճաբանելի մէկէ աւելի հարցեր կան, զանոնք ալ երեւան հանել անյարմար կը նկատուի: Մտադրութիւն կայ այս խնդիրը նոր ըտնրուելիք կրօնական ժողովին նկատողութեան ենթարկել և եթէ համագումարի պէտք տեսնուի, անոնց հետ համախորհուրդ ծրագիրը պատրաստել:

—Ռոսուպոյի առաջնորդ ընտրուել է Տ. Գէորգ Ժ. վարդապետ Առլանեան, գաւառական ժողովի առաջին նիստի մէջ:

— Կերական նախադասութեան միջամասերիւնը ոչ խորամ հասարակութիւնների դպրոցական գործին.

Ս. Պատրիարքն երէկ (29 սեպտ.) այցելեց Կրթական նախարարին: Տեսակցութեան նիւթն էր. — 1. Ընդհանուր կերպով Մէարիֆի հսկողութիւնը հայ վարժարաններուն վրայ: 2. Քրիստոնեայ ուսանողներու այս տարի պետական վարժարանները չընդունուիլը: 3. Ուսանողներուն ղինուորագրութեան խնդիրը:

Ս. Պատրիարքն երկարօրէն պարզեց Հայոց Պատրիարքարանին ըմբռնումը՝ ազգային վարժարաններուն մասին կառավարութեան ընդունած և մինչև հիմա դործադրուած դրութեան նկատմամբ: Քացատրեց թէ պատրիարքարանն իր վարժարաններու դռները չի փակեր ոչ միայն կրթական նախորդութեան և անոր քննիչներուն, այլ և ոչ մէկ օսմանցիի համար: Բայց կփափաքի, որ տնօրէնները փոխանակ պատասխանատու ըլլալու նախարարութեան, ինչ որ կխանդարէ դործին օրինաւորութիւնը. Պատրիարքարանը պատասխանատու ըլլայ, և առանց Պատրիարքարանին տեղեկութեան, կրթական քննիչներ ուղղակի հրահանգ կամ զիտողութիւն չուղղեն տեսուչներուն, որովհետև այն ատեն մեր վարժարաններն իրենց ազգային հանգամանքէն ելլելով, մասնաւոր վարժարաններու վիճակ կստանան:

Եմբռնւած պէյ հաւանութիւն ցոյց տուաւ այս առաջարկին, պայմանաւ որ Պատրիարքարաններն ոտանձնեն պէտք եղած պատասխանատուութիւնն իշխանութեան առջև: Երբ այս կէտն որոշուի և վերջնականապէս վարժարանաց արտօնագիրները տրուին, այն պարագային ուսուցչական վկայականներու վաւերացման խնդիրն ալ կարգադրուած պիտի ըլլայ, թէպէտ Ս. Պատրիարքն երէկ այս խնդիրն ալ յանձնեց նախարարին ուշադրութեան, որ խոստացաւ կարգադրութիւն մ'ընել: Ս. Պատրիարքը մասնաւորապէս յիշեց մէկ քանի նամակներ և հեռագրեր, որոնք կիմացնեն թէ երբ ուսուցիչները ղինուորութեան առնուին, անոնց կառավարած վարժարանները պիտի փակուին: — Աշակերտաց ղինուորութեան խնդրոյն գալով, Ս. Պատրիարքն յայտնեց թէ Կեդրոնական վարժարանն Ազգին կրթական բարձրագոյն հաստատութիւնն է, հետևաբար աշակերտները պէտք է ազատ մնան ղինուորագրութենէ, մինչև որ աւարտեն իրենց դպրոցական ընթացքը, իրաւունք մը զոր կվայելեն պետական բարձրագոյն վարժարանաց ուսանողներ: Ս. Պատրիարքին այս առարկութիւնն արդարացի գտաւ նախարարը, որուն կարծիքն ալ այն է, թէ քանի որ այս դպրոցական խնդիրն իր վերջնական լուծումը չէ դրած, բնական

նաքար այս կարգի դիմումներ մինչև հիմա չեն կրցած ելք մ'ունենալ:

Գալով հայ աշակերտներուն պետական վարժարաններն ընդունուելու պարագային, նախարարը բացասեց թէ ու է ազգի պատկանող ուսանողի համար խնդիր չունի կառավարութիւնը, կբաւէ որ մուտքի քննութիւնը տայ և պահանջուած պայմանները լրացնէ: Սակայն, ըսաւ, ըոյր վարժարաններուն մէջ անցեալ տարի այնքան ուսանող ընդունուեցաւ որ այս տարի նորերու տեղ չէ մնացած և ումէն վարժարան պահանջուած թիւէն աւելի ուսանող ունի: Ուստի պէտք չէ որ դժգոհութիւն պատճառէ այս պարագան:

Ս. Պատրիարքն իր այս տեսակցութեան արդիւնքին վրայ խառն ժողովին պէտք եղած տեղեկութիւնն հաղորդելէ յետոյ, շատ կարեւոր է որ այս շաբթու իսկ սկսի այս հիման վրայ պէտք եղած բանակցութեանց, և վերջնական ելք մ'ունենայ տարիներէ ի վեր առկա մնացած այս խնդիրը, որուն համար կտուժեն հիմա մասնաւորապէս բարձրագոյն կարգի ուսանողներն և գիւղական ուսուցիչները՝ զինուորագրութեան հրաւիրուելով: Խնդիրն առաւել քան երբէք կարեւորութիւն ստացած է հիմա:

* * Կրթական նախարարութիւնը սա շրջաբերականը ուղղեց կրթական վարչութեանց:

«Եւ որ վարժարաններուն վրայ, ինչպէս յայտնի է, կառավարութիւնն քննութեան իրաւունք մ'ունի և բացորոշ տրամադրութիւն մ'ալ կայ թէ ոչ-խլամ հասարակութեանց վարչութեանը տակ գտնուող վարժարանները կառավարութեան քննութեանը ենթակայ են: Թէև կառավարութիւնը կատարելապէս կյարգէ տրուած որոշմանց տրամադրութիւնները, սակայն ոչ-խլամ հասարակութեանց պատկանող մէկ քանի վարժարաններու անօրէններուն և ուսուցիչներուն նկատմամբ կրթական քննիչներուն կողմէ պահանջուած տեղեկութիւնները չեն հաղորդուիր և կըսուի թէ այդ մասին պէտք է դիմել նոյն վարժարաններուն ենթակայ եղած հոգեւոր պետերուն: Այս պարագաները տեղեկագրած են կրթական քննիչները: Վարժարանաց մասին կատարուող քննութեան հարցը բողոքականոյն է, մասնաւոր վարժարանի շէնքին առողջապահական վիճակին, դասագիրքերուն, տետրակներուն, ուսուցիչներու վկայականին և աշակերտաց թիւին նկատմամբ: Կրթական քննիչներու կողմէ այս մասին պահանջուելիք տեղեկութեանց և գրութեանց տրուելը պարտաւորիչ է իբրև անվիճելի հետեանք քննութեան իրաւունքին: Օրէնքը կհրամայէ

կառավարութեան հրամաններուն անսաստողներու յատուկ տրամադրութեանց ենթարկել այն տնօրէններն և ուսուցիչներն որք չեն տար պահանջուած տեղեկութիւնները: Հետեւաբար ծանուցուած է նահանգաց կրթական քննիչներուն՝ օրէնքին տրամադրութեանց ենթարկել քննութեան գործը դժուարացնող տնօրէններն և ուսուցիչները: Դատական ու կրօնական գործոց նախարարութեան ալ գրուեցաւ՝ ծանուցանել պէտք եղած տեղերը որ կրթական քննիչներու գործին կանոնաւորութիւնն արդիւնող արարքներէ զգուշացուի»:

— Պօլսոյ քաղաքին վարժարանների վիճակացոյցը.

— Պօլսոյ թաղային վարժարաններու վիճակացոյցի պատրաստութեան գործն ընդհատուած էր: Այս անգամ Ուսումն. Խորհուրդը վիճակացոյց մը պատրաստած է որուն մէջ կերեւին Պօլսոյ 44 ազգ. վարժարաններու 1910 Յունիս 1-ի վիճակը, իր ամէն մանրամասնութիւններով: Այս կրթական հաստատութեանց մէջ կան 3,437 մանչ և 3,679 աղջիկ ուսանող: Զրիավարժներու թիւն է 2,058: Ուսուցիչ 166, ուսուցչուհի 153, գումար 319: Ամսական ընդհանուր ծախսն է 96,878 զրուշ, որուն 82,332 զրուշն ուսուցչաց թոշակ է: Այս 44 վարժարանաց ամսական հասոյթն է 100,518 զրուշ. եկեղեցւոյ սընտուկներէ յատկացեալ է 58,436 զրուշ, թոշակներէն 31,173 զրուշ, գանձանակէ և զանազան նուէրներէ 10,809 զրուշ: Այս վարժարաններն ընդհանրապէս տարրական նախակրթարանի ճարտարական և Միջին դասընթացքներն ունին, իսկ Բարձրագոյն դասընթացք հազիւ մէկ կամ երկու վարժարաններ: Ուսումն. Խորհուրդը լաւ կարգադրութիւն մ'ըրած է շարունակելով այս վիճակացոյցներու պատրաստութիւնը. յաջորդ տարիներ ալ պէտք է անընդհատ շարունակուին և վիճակագրական տեղեկութիւններու ճշտութեան պէտք է մեծ ուշադրութիւն ընծայուի:

Խառն ժողովի որոշումներ

— Խառն ժողովն գումարուեցաւ երէկ (սեպտմ. 30) Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ նախագահութեամբ Ա. Պատրիարք հօր և զբաղեցաւ հետեւեալ խնդիրներով. — Էջմիածնի Վեհաբանին դիւանապետ Տ. Բադարատ վրդ. հեռագրած էր եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստացած տասը վարդապետներուն անունները: Ժողովը կարգաց նոյն հեռագիրն և արձանագրեց: — Սօֆիայի եկեղեցւոյ Թաղ. Խորհուրդը գրով մը տեղեկութիւն-

ներ տուած էր Պաւլկար կառավարութեան կողմէ Ս. Ստուա-
 ծածնայ եկեղեցւոյ առաջադրուած դնման առթիւ կատա-
 րուած գործողութիւններու մասին և հրահանգ կ'ընդրէր: Ժո-
 ղովը կարգաց նոյն գիրը և լսեց միանգամայն անցեալ եօթնե-
 կին դեսպանատան ա. թարգմանին կողմէ տեղի ունեցած յայ-
 տարարութիւնն որով ապահովուած էր աւելի հոյակապ եկե-
 ղեցւոյ ու դպրոցի մը կառուցումը և որոշեց հրահանգ տալ
 Թաղ. Խորհրդոյ: — Հանգուցեալ Թաշճեան Սարգիս էֆ-ի ժա-
 ռանգորդները գրով մը դիմում ըրած էին իրենց ծախքով և
 սեփական մէկ գետնին վրայ կառուցանելի վարժարանին նկատ-
 մամբ: Այս մասին Թաղ. Խորհուրդէն սպասուած պատասխանը
 տակաւին հասած չըլլալով, յանձնուեցաւ ժողովական Տ. Վա-
 հան քննյ Խոյեանի փութացնել տալ զայն: — Ռոտողոյի առաջն.
 փոխանորդը գրով մը կ'ծանուցանէր թէ Վիճակին առաջնորդի
 ընտրութիւնը կատարուած և Տ. Գէորգ Ժ Վ. Առանեան ա-
 ռաջնորդ ընտրուած է: Ժողովը որոշեց հեռագրել Տ. Գէորգ
 Ժ. Վ.-ի փութով գալ Պօլիս: Պատրիարք Հայրը ծանոյց թէ
 երէկ այցելած է Հանրային Կրթութեան նախարարին և տեղե-
 կութիւններ տուաւ ազգ. վարժարաններու արտօնագրի և
 յարակից խնդիրներու մասին ունեցած ընտանցութեանց նկատ-
 մամբ: Այս առթիւ ժողովը նկատողութեան առաւ նաեւ Ու-
 սում. Խորհրդոյ կողմէ այս խնդիրներուն նկատմամբ մատու-
 ցուած մէկ ընդարձակ տեղեկագիրն և խնդրոյն կարեւորութեան
 ու ստիպողութեան առջև որոշեց յառաջիկայ ուրբաթ օր բա-
 ցառաբար Խառն ժողով գումարել և զբաղիլ այս խնդրով: —
 Մայրաքաղաքիս քահանաները հաւաքական հանրագրով մը դի-
 տողութիւններ ըրած էին նշանախօսութեանց և պսակադրամ-
 ներու գանձումը Պատրիարքարանի կողմէ տեղի չունենալուն
 համար: Ըստ որում նախորդ որոշմամբ Կրօն. Ժողովին յանձ-
 նարարուած էր սակացոյց մը պատրաստել այդ տուրքերու
 մասին և ներկայացնել, ժողովն յանձնեց Կրօն. Ժողովին նոյն
 հանրագիրը, փութացնելու համար նոյն սակացոյցին պատրաս-
 տութիւնը:

Պատու.

Ստացուած է Տարօնի ազգային դաւառական վարչութեան
 1909 թուի մանրամասն տեղեկագիրը որից երևում է որ:

Մշոյ դաշտի մէջ 90 ից աւելի հայաբնակ գիւղեր կան 4000
 տներով, բայց 20 ընտանիք չկայ, որ սովորական լուսամուտ-
 ներով օժտուած սենեակ ունենայ: Հարկւրաւոր ոչխարներ,
 տասնեակ դոմէշներ ունեցողներն անգամ ապրում են գետ-

նախորդ տներում. շատ հազուադեպ են սեղան, աթոռ, ափսէ, պատառաքաղ. չեն դրում ճերմակեղէնի ու մաքրութեան պէտքն ու կարիքը:

Հիւրերին ընդունում են գոմերին կից օդաներում, որոնք տաքանում են գոմէշների շնչառութեան և արտաթորութեան գոլորշիներով:

Երկրի յետամնացութեան պատճառը, անշուշտ, բռնակալութեան ժամանակով օրէնքի բացակայութիւնն էր: Թո՛ղ գեղարուեստը, մինչև անգամ չեն զարգացած հասարակ արհեստները—պարտիզպանութիւն, այգեգործութիւն ևն: Բարեբաղդաբար Սամանեան սահմանադրութիւնից յետոյ յետամնաց ու քայքայուած երկրի մէջ նկատուում է ձգտումն բարեփոխել կեանքի բոլոր կողմերը:

Թէև տաճկահայոց Սահմանադրութեամբ ուսումն ընդհանուր է, բայց այդ սկզբունքը միայն մեռած տառ է մնացել պետական բռնակալ և նեղսիրտ կառավարութեան պատճառով:

Տարօնի կրթական գործը լայն հիմքերի վերայ է դրուել 1909 թուին սրբազան առաջնորդի և հասարակական գործիչների ջանքով:

Հնարաւոր է եղել դպրոցներ բանալ, որքան կարելի է շատ, և որովհետև շինութիւններ չկային և չկան, հարկ է եղել գոմերի օդաները, մօրադները և նման տեղերը վերածել դպրոցի և այդ տեղերում մանուկներին սովորեցնել: Գործին խոչնդոտ են եղել գիւղերում ազգեցիկ մարդիկ, մանաւանդ նրանք, որոնք աշակերտող զաւակ չեն ունեցել. և խոչնդոտ են դառնում՝ որպէս զի գերծ միան ընդհանուր կրթութեան պարտաւորական տուրքից:

Կրթական գործը ցանկալի յաջողութեամբ առաջ չէ գնում, որովհետև յարմար շինութիւններ բացարձակապէս չըկան, ժողովուրդը բոլորովին աղքատ է, գրեթէ անհասարկ է փողի շատէ գործին գիտակ ուսուցիչներ գտնելը. ուսումնական պիտոյք դժուարին է ձեռք բերել:

Նիւթականի սղութեան պատճառով հարկ է եղել տեղական ուժերից կազմել ուսուցչական խումբ, զրանք ստած լինելով վանական դպրոցում. բոլորովին անտեղեակ էին ընդհանուր պատմութեան, աշխարհագրութեան և նման առարկաների. կրօնական գիտելիքներն էլ առանց համակարգութեան էին ուսել. բայց, ի պատիւ այդ ուսուցիչների, պէտք է խոստովանել, որ նրանք ջանք չէին խնայում թերութիւնները լրացնել

կարգաւորվ, աւելի զարգացածներին լսելով և նոր պայմաններին յարմարուելով:

Անհնարին էր դրսից, միջնակարգ դպրոցի կրթութեամբ ուսուցիչ ուսուցչուհի հրաւիրել, որովհետեւ այդպիսիները որքան և ժողովրդին ծառայելու տենչով տոգորուած լինէին այնուամենայնիւ ամսական դոնէ 2—3 ոսկի (մօտ 18—26 ռ) ռոճիկ պէտք է ստանային կեանքի, թէև շատ համեստ, յարմարութիւններ ստեղծելու, որ այս խաւար երկրում եռապատիկ թանկ էր նստելու, իսկ հնարաւոր էր տալ ամսական մինչև 1—1¹/₂ ոսկի, առ առաւելն 2—3¹/₂ ոսկի, իսկ օգնական տեսուչներ ու ընդհանուր տեսուչը առել են ամսական 3 ահան և 4 օսմ. ոսկի:

Ուսուցիչներին ամառնային ռոճիկները չեն վճարուած, այլ միայն պարտապաժ օրերի, որ տարուայ մէջ հաշուած է միջին թուով 200 օր: Դրսից եկած ուսուցիչներին վճարուել է մի մի ոսկի ճանապարհածախք: Սկզբում դպրոցական դործի ծախք սահմանուել է 1500 ոսկի, բայց յետոյ կրճատուել է մինչև 1200 ռ. և այդ գումարով հարելը ուսուցչի բաւարարութիւն տալը հնարաւոր է եղել, ժողովրդի հիւրասիրութեամբ: Պայմանի համեմատ ուսուցիչները իրանց ռոճիկով պէտք է հոգային իրանց ուտելիքը բայց ուսուցիչներէց շատերը իրանց գրքպանից շատ քիչ ծախք են արել, փոխարէնը աւելի պարտաճանաչ ընթացքով վարձատրելով իրանց հիւրասիրողներին:

Եղած դպրոցները առաջ եղել խալիֆայական, մանկավարժական դաստիարակիչ միջոցը՝ ֆալախան, դատադրքերը՝ քերական, սաղմոս, որ դեռ դործադրուած է սահմանակից գաւառներում: Դասադրքեր չկային. ամէն մի աշակերտ իւր ուրոյն գիրքն ունէր. չկային գրիչ, թուղթ և այլ օժանդակիչ պիտոյքներ: Քարետախտակի կաւիճի մասին գաղափար չէ եղել: 1909 թուին տեսչութեան ջանքն եղել է դպրոցները հնար եղածին չափ, մանկավարժական պահանջին յարմարացնելը, ձեռք բերելով դպրոցական անհրաժեշտ պէտքերը և հսկելով, որ անպատրաստ ուսուցիչները պատրաստուեն և ուսուցանեն արդի մանկավարժական պահանջներին համեմատ, որքան հնար է: Ուսումնական պարագաներ, որքան և տեղական ուժերով կոշտ կոպիտ պատրաստուած՝ ոչ միայն աշակերտների, այլ և ուսուցիչներից ոմանց համար ևս բոլորովին նորութիւն էին:

Տարօնի 78 դպրոցները 3000-ից աւելի աշակերտների համար ձեռք է բերուած 305 ոսկու դատադիրք և գրենական պիտոյք:

Վիճակագրական տեղեկութիւնները առակերտների վերաբերութեամբ հետեւեալ պատկերն են ներկայացնում.

	1907 ⁸	1908 ⁹ թ.
1. Քաղաքի շրջան	194 + 0	283 + 111
2. Խառքիւղի	125 + 0	223 + 88
3. Զխարէթի	82 + 0	206 + 119
4. Աւրանի	98 + 0	174 + 71
5. Ղազը-Աղաջի	115 + 0	219 + 59
6. Յրօնքի	150 + 28	419 + 200
7. Արաօնքի	65 + 0	291 + 130
8. Ալիկլպոնի	48 + 0	272 + 89
9. Սաոնոյ	110 + 9	232 + 9
ընդամենայն	987 + 37	2319 + 876
	1024	3195

Մինչև վերջին ժամանակները, աղջիկներ միայն քաղաքումն էին սովորում, գիւղերում՝ բնաւ:

Դպրոցների տեսչութիւնը բաց ի մատաղ սերնդի կրթութեան համար հոգալուց, ձեռնամուխ է եղել ժողովրդի անտեսականին էլ, բաժանել է բամբակի, թուփի և ծխախոտի սերմեր. բամբակը արդիւնք չէ տուել, պատճառ համարւում է սերմի հին լինելը. թուփի տունկերը լաւ են, ծխախոտինը (Սամսոնի սերմ) խոտամնալից: Մտադրութիւն կայ՝ դպրոցների մօտ փորձնական պարտէզներ հաստատել և պտղատու ծառերի անկարաններ առաջացել, ժողովրդին աղնւացրած ծառատունկեր մատակարարելու համար:

Ուշ է դարձնուած մեղուաբուծութեան վերայ էլ.

Հոգւոր վիճակը Տարօնում շատ անմխիթար է. եկեղեցիները փլուած, հովիւները ագէտ և անպատրաստ:

Ընդհանուր կրթութիւնը նախատեսուած է Աղգային Սահմանադրութեան մէջ: Ընդհանուր տուրք դանձելու համար, բացի յորդորներից՝ ուրիշ միջոց չէ ցոյց տրուած, իսկ յորդորները շատ անգամ անզօր են:

Մեքսիկի հայ հռովմէականների դարձը.

— Ի՛նչպանդիւնը հաղորդում է, որ Մեքսիկին հայ հռովմէականները դժգոհ իրանց առաջնորդից, դիմել են Տիգրանակերտի հայոց առաջնորդարանին հայ եկեղեցին վերադառնալու համար: Տիգրանակերտի առաջնորդը այդ դիմումը գրեգորութեան հետեւանք համարելով, յորդորել է իրանց եկեղե-

ցում մ'նալ, սակայն նրանք այժմ դիմել են Պատրիարքարան յայտնելով, որ իրանք վերադառնում են դէպի հայ մայրենի եկեղեցին և քահանաներ են խնդրում հովուելու իրանց:

ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

«ԲԵԼԷ» գրումէ

—Բեշթայէն Հոկտ. 31 թուով Կհեռագրեն թէ Հունգարիոյ կաթոլիկ հայերը պատուիրակութիւն մը զրկեք են կրթական նախարարին, խնդրելով որ Հունգարիոյ մէջ եպիսկոպոսական աթոռ մը հաստատուի: Կրթական նախարարն ընդունելով այս պատուիրակութիւնը, թէև այս խնդրանքին հաւանութիւն յայտնեք է, բայց ըսեք է թէ վերջնական որոշում մը տալը՝ Պապին հաւանութենէն կախում ունի: Հունգարիոյ հայերը վերջին ծայր բարեացակամ զգացումներ կտածեն մաճառներու հանդէպ: ցարդ չորս հայեր իրը նախարար անդամակցած են Հունգարիոյ դահլիճին: Հայերը կիսափաքին եղեր իրենց եկեղեցիին մէջ Հունգարերէն լեզուով կատարել արարողութիւնները:

—Եթէ եկեղեցական արարողութիւնները հայերէն պէտք է չկատարուեն, եպիսկոպոսը հայ է եղել թէ օտար՝ տարբերութիւնը մեծ լինելու չէ:

ՌՈՒՍ ՊՐԱԽՈՍ. ԵԿԵՂԵՑԻ

—Դաւանափոխութիւնն պրախոսլաւների միջեւ: Պաշտօնական տեղեկութիւններից երևում է, որ կրօնի ազատութեան հրովարտակի հրատարակուելու օրից մինչև 1910 թ. յուլիսի 1-ը պրախոսլաւ դաւանութիւնից կաթոլիկութեան են անցել 233,000 մարդ, որից 168,000-ը Լեհաստանում և 65,000-ը՝ արևմտեան երկրում: Այդ թուի մէջ մտցուած են նաև կաթոլիկութիւն ընդունող միարարականները (ունիատներ-պապական պրախոսլաւ): Այդ ժամանակուայ ընթացքում բողոքականութիւն են ընդունել 14,500 հոգի, որից 12,000-ը՝ Մերձբալտեան նահանգներում: Մահմեդականութիւն են ընդունել 50,000 մարդ: Բացի դրանից 4000 հոգի ընդունել են հրէութիւն, 34000 հոգի բուդդայականութիւն և 150,000 հոգի վերադարձել են կռապաշտութեան:

Церк. Вѣст.-ը (№ 41) առնելով Сотрудникъ братства